

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ
I

ԳԻՐԷ ԵՐԿՐՈՐԴ

« ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ
I

ՀԻՆ ԴԱՐԵՐ

(Հին քարի դար — թ. հ. III դար)

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

(թ. ա. IX դար — թ. հ. III դար)

ՉԱՆԳԱԿ
ՀԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ • 2024

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ Է ԵՐԱՇԽԱՎՈՐԵԼ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀԱՆՈՒՐԴԸ

Հրատարակվել է ՀՀ ԿԳՆ Գիտության պետական կոմիտեի պատվերով՝
պետական ֆինանսավորմամբ

Բազմահատորյակի խմբագրական խորհուրդ

Ա. Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (նախագահ), Կ. Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ (նախագահի տեղակալ),
Ա. Վ. ԱՂԱՍՅԱՆ, Պ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Ա. Ա. ԲՈՒՐՈՍՅԱՆ, Ա. Ա. ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Ռ. Պ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ,
Է. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Հ. Ղ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, Գ. Դ. ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ

Հատորի խմբագրակազմ

Ա. Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (պատասխանատու խմբագիր),
Վ. Ս. ՍԱՐԳՍՅԱՆ (պատասխանատու խմբագրի տեղակալ),
Կ. Ս. ԹՈՒՍԱԹՅԱՆ, Ս. Գ. ՀՄԱՅԱԿՅԱՆ, Ռ. Լ. ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ,
Հ. Զ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Գ. Դ. ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆ, Ռ. Ա. ՅԱԿԱՆՅԱՆ

ՀՏԴ 94(479.25)

ԳՄԴ 63.3(5Հ)

Հ 282

Հայոց պատմություն: Գիրք II (Ք. ա. IX դար — Ք. հ. III դար):
Հ 282 Հին դարեր (Հին քարի դար — Ք. հ. III դար) / Խմբ. խորհուրդ՝ Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ և
նորիշ: Խմբագրակազմ՝ Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ և նորիշ.— Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2024.
Հատոր I.— 700 էջ + 24 էջ ներդիր:

Ներկայացվող խմբային աշխատանքը «Հայոց պատմության» ակադեմիական բազմա-
հատորյակի առաջին հատորի երկրորդ գիրքն է, որն ընդգրկում է Ք. ա. IX դարի կեսերից
մինչև Ք. հ. III դարն ընկած ժամանակաշրջանը: Այն ներառում է վանի և Հայկազուն-
երվանդունիների թագավորությունների, Արտաշեսյանների գահակալումից մինչև Տրդատ
III Արշակունու թագավորումն ընկած ժամանակաշրջանների պատմությունը, ինչպես նաև
տվյալ դարաշրջանների միջազգային հարաբերությունները, սոցիալ-տնտեսական, մշա-
կութային, գաղափարաբանական և այլ հիմնահարցերը: Գիրքը շարադրված է հարուստ
աղբյուրագիտական, ինչպես նաև հնագիտական նյութերի և գիտական գրականության
համակողմանի օգտագործմամբ: Հասցեագրված է պատմաբաններին, քաղաքագետներին,
միջազգայնագետներին, ինչպես նաև հայոց պատմությանը հետաքրքրվող լայն հասա-
րակայնությանը:

ՀՏԴ 94(479.25)

ԳՄԴ 63.3(5Հ)

ISBN 978-9939-99-122-1

© ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, 2024

© «Զանգակ-97» ՍՊԸ, 2024

ԲԱԺԻՆ

IV

ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾ
ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ IV

ԿԵՆՏՐՈՆԱՑՎԱԾ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌԱՀԵՍԱՐՀՈՒՄ

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՍԵԿՆԵՐՈՐԳ

ՎԱՆԻ (ՆԱԻՐԻ, ԲԻԱՅՆԻԼԻ, ՈՒՐԱՐՏՈՒ, ԱՐԱՐԱՏ) ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 5

1. ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՎԵՐԵԼՔԸ..... 5

ա. Սկզբնաղբյուրները: Վանի թագավորության կազմավորման սկզբնատարածքը և անվանման խնդիրը (Արտակ Մովսիսյան)..... 5

բ. Թագավորության կազմավորումը (Երվանդ Գրեկյան)..... 8

գ. Բիայնական երկիրը Նախյան համադաշնության կազմում: Իշպուհինի գահակալությունը (Երվանդ Գրեկյան) 12

դ. Վանի թագավորության հզորացումը Մենուայի օրոք (Երվանդ Գրեկյան) 16

ե. Բիայնիկին Առաջավոր Ասիայի հզորագույն տերություն: Արգիշտի Մենուայորդու գահակալությունը (Երվանդ Գրեկյան)..... 20

զ. Վանի թագավորությունը Սարգուրի Արգիշտորդու օրոք (Երվանդ Գրեկյան)..... 25

2. ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Բ. Ա. VIII ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԵՎ VII ԴԱՐՈՒՄ (Երվանդ Գրեկյան)..... 33

ա. Պայքար Ասորեստանի դեմ..... 33

բ. Բիայնիկին Արգիշտի Ռուսայորդու գահակալության տարիներին..... 45

գ. Վանի թագավորության թուլացումը..... 49

դ. Բիայնիկի-Ուրարտու-Արարատի վերջին արքաները: Թագավորության անկումը..... 55

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՐԿՈՒԵՐՈՐԳ

ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ (Սիմոն Հմայակյան)..... 62

1. ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ..... 62

2. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 72

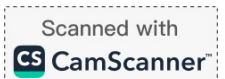
ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՐԵԶԵՐՈՐԳ

ՎԱՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ..... 76

1. ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ (Հայկ Ավետիսյան, Ստեփան Եսայան) 76

2. ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆ (Մուրադ Հասրաթյան, Սիմոն Հմայակյան)..... 97

3. ԿՐՈՆ (Սիմոն Հմայակյան, Արմեն Պետրոսյան) 108

4. ԳՐԱՎՈՐ ՄՇԱԿՈՒՅԹ (Սիմոն Հմայակյան).....	120
5. ԱՐՎԵՍ (Սիմոն Հմայակյան).....	123

ԲԱԺԻՆ V

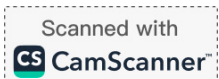
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ-ԵՐՎԱՆ ԴՈՒՆԻՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՉԼՈՒՄ ՏԱՍԵՉՈՐՍԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ Ք.Ա. VI-IV ԴԱՐԵՐՈՒՄ	137
1. ՀԱՅԿԱԶՈՒՆՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԱՄՐԱՊՆԴՈՒՄԸ (Ռուսյան Ցականյան)	137
ա. Բաբելոնյան արշավանքները դեպի Հայկական լեռնաշխարհ	137
բ. Հայկազունիների Հայոց թագավորությունն ու հայ պատմիչները.....	140
գ. Հայ-մարական հարաբերությունները.....	146
2. ՊԱՐՄԻՑ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ (Ռուսյան Ցականյան)	152
ա. Հայ-իրանական հարաբերությունները Ք.ա. VI դարի երկրորդ կեսին	152
բ. Ք. ա. 522-521 թթ. հակապարսկական ապստամբություններն ու Հայաստանի նվաճումը.....	158
3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄՈՒՄ (Արտակ Մովսիսյան).....	166

ՉԼՈՒՄ ՏԱՍԵՂԻՆԳԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՎԱՂ ՀԵԼԼԵՆԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ	178
1. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՅՈՒ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ԱՆԿԱՒ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ (Արտակ Մովսիսյան).....	178
2. ՀԵԼԼԵՆԻԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (Ռուբեն Մանասերյան)	186
3. ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԵՎ ՓՈՔՐ ՀԱՅՔԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (Արտակ Մովսիսյան).....	188
4. ԾՈՓՔԻ ԵՎ ԿՈՍՄԱԳԵՆԵԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՍԵԼԵՎԿՅԱՆՆԵՐԻ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ԾՈՓՔՈՒՄ ԵՎ ԿՈՍՄԱԳԵՆԵՈՒՄ (Երվանդ Մարգարյան)	193
5. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (Արտակ Մովսիսյան).....	200
6. ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ (Ժորես Խաչատրյան)	205

ԲԱԺԻՆ VI

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՐՏԱՀԵՍՅԱՆՆԵՐԻ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒՄԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՏՐԴԱՏ Գ-Ի ԳԱՀԱԿԱԼՈՒՄԸ
(Ք. Ա. 190 - Ք. Հ. 298 ԹԹ.)

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՎԵՅԵՐՈՐԳ

ԱՐՏԱՀԵՍՅԱՆ ԵՎ ՎԱՂ ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ (Ք. Ա. II - Ք. Հ. III ԳԴ.)
 ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ (Ռուբեն Մանասերյան) 219

1. Ք. Ա. I ԳԱՐԻ ԵՎ Ք. Հ. I ԳԱՐԻ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 219
2. ՊԼՈՒՏԱՐՔՈՍ. ԲԱՐՈՅԱԽՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐ ԵՎ
 ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄԵԹՈԳ 226
3. II-III ԳԱՐԵՐԻ ՀՈՒՆԱ-ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
 (ԱՊՊԻԱՆՈՍ, ԴԻՈՆ ԿԱՄԻՈՍ) 229

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՅՈՒԹԵՐՈՐԳ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Ք. Ա. III-II ԳԴ.: ԱՊԱՄԵԱՅԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ
 ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ (Ռուբեն Մանասերյան) 232

1. ՀՈՈՄԻ ՄՈՒՏՔԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՏԵՐԱԲԵՄ 232
2. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ Ք. Ա. III-II ԳԴ. ՄԱՀՄԱՆԱԳԼԻԻՆ:
 Ք. Ա. 188 Թ. ԱՊԱՄԵԱՅԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ 237

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՆՈՒԹԵՐՈՐԳ

ՄԵԾ ՀԱՅՔԸ Ք. Ա. II ԳԱՐՈՒՄ: ԱՐՏԱՀԵՍ Ա-Ն ԵՎ ՆՐԱ ՀԱԶՈՐԳՆԵՐԸ
 (Ռուբեն Մանասերյան) 244

1. ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՀԵՍ Ա-Ի ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ
 ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ 244
 - ա. Արտաշես Ա-ն և Հուովը (Ք. ա. 189-187 թթ.) 244
 - բ. Արտաշես Ա-ի դիրքորոշումը Ք. ա. 182-179 թթ. փոքրասիական պատերազմի
 նկատմամբ 249
 - գ. Արտաշես Ա-ն և Փոքր Հայքը 256
 - դ. Հայկական հողերի միավորումը և կենտրոնացված պետության ստեղծումը 261
 - ե. Արտաշես Ա-ի արտաքին քաղաքականությունը Ք. ա. 164-161 թթ. 267
2. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ
 Ք. Ա. 160-96 ԹԹ. ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 272

ՉԼՈՒԽ ՏԱՍԵՒՆՆԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԸ ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ
(*Ռուբեն Մանասերյան*)..... 284

1. ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀՌՈՍԻ ԵՎ ՊԱՐԹԵՎՍԱՆԻ ՆՎԱՃՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ Ք. Ա. 94-84 ԹԹ. 284

ա. Ծոփքի միացումը Մեծ Հայքին: Հռոմի առաջխաղացման դեմ պայքարը Կապադոկիայում (Ք. ա. 93-92 թթ.)..... 284

բ. Հայ-հռոմեական ռազմական հակամարտությունը Կապադոկիայում՝ Ք. ա. 92 թ. և հռոմեա-պարթևական բանակցությունները 288

գ. Ք. ա. 86-85 թթ. հայ-պարթևական պատերազմը 292

դ. Ք. ա. 89-85 թթ. հռոմեա-պոնտական պատերազմը..... 297

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆ 301

ա. Արևելյան Միջերկրածովքի անցները Տիգրան Մեծի իշխանության տակ 301

բ. Տիգրան Մեծի արտաքին քաղաքականությունը Ք. ա. 81-77 թթ. 309

գ. Տերություն տնտեսական և պետական ամրապնդման քաղաքականությունը Ք. ա. 81-77 թթ..... 315

դ. Տիգրան Մեծի արտաքին քաղաքականությունը Ք. ա. 74-69 թթ.:

Տիգրան Մեծը և Հռոմը 321

ե. Ք. ա. 73-71 թթ. Երրորդ հռոմեա-պոնտական պատերազմը և Տիգրան Մեծի դիրքորոշումը 324

ՉԼՈՒԽ ԶՍԱՆԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱՋՄՆԵՐԸ ՀՌՈՍԻ ԵՎ ՊԱՐԹԵՎՍԱՆԻ ԴԵՄ (Ք. Ա. 69-66 ԹԹ.) (Ռուբեն Մանասերյան) 333

1. ՀԱՅ-ՀՌՈՍԵԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱՋՄԸ Ք. Ա. 69-67 ԹԹ. 333

ա. Հռոմեական զորքերի ներխուժումը Հայաստան: Տիգրանակերտի ճակատամարտը: Տիգրանակերտի անկումը..... 333

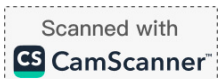
բ. Լուկուլլոսի արշավանքը դեպի Արտաշատ: Արածանիի ճակատամարտը: Երրորդ մեծ ճակատամարտը 341

գ. Տիգրան Մեծի գործելակերպը Ք. ա. 67 թ. գարնանը նոր քաղաքական իրադրության պայմաններում..... 348

2. ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀՌՈՍԵԱ-ՊԱՐԹԵՎԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔԻ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԸՆԴԴԻՄՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ Ք. Ա. 67-66 ԹԹ. 352

3. ԵՐԿՈՒ ԸԱԿԱՏՈՎ ՊԱՏԵՐԱՋՄԻ ԿԱՆԻՈՒՄԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԻԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸԱՆԱՉՈՒՄԸ ՀՌՈՍԻ ԵՎ ՊԱՐԹԵՎՍԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ Ք. Ա. 66-64 ԹԹ. 358

4. ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՀԱՏ 367

ՉԼՈՒԽ ԶՄԱՆՍԵՎԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՐՏԱՎԱԶԴ Բ-Ի ՕՐՈՔ (Ռուսին Մանասերյան)..... 376

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՒՍԻ ԵՎ ՊԱՐԹԵՎՍՏԱՆԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ (Ք. Ա. 54-36 ԹԹ.).....376

ա. Արտավազդ Բ-ի դիրքորոշումը Ք. ա. 54-53 թթ. հռոմեա-պարթևական պատերազմի նկատմամբ: Մարկոս Կրասոսի պարթևական արշավանքը.....376

բ. Հռոմեա-պարթևական հակամարտությունը և Արտավազդ Բ-ի արտաքին քաղաքականությունը Ք. ա. 51-38 թթ.....385

գ. Արտավազդ Բ-ի արտաքին քաղաքականությունն ու դիվանագիտությունը Հռոմի և Պարթևստանի նկատմամբ Ք. ա. 37-36 թթ.....395

2. ՊԱՅՔԱՐ ՀՈՒՍԻ ՆՎԱՃՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ Ք. Ա. 36 Թ. 399

ա. Մարկոս Անտոնիոսի պարթևական արշավանքը..... 399

բ. Արտավազդ Բ-ի քաղաքականությունը Մարկոս Անտոնիոսի և Գայոս Օկտավիանոսի նկատմամբ: Արտավազդ Բ-ի գերեվարությունը և մահը..... 408

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄՆ ԱՐՏԱՇԵՄ Բ-Ի ՕՐՈՔ: ԱՐՏԱՇԵՍՅԱՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ 417

ՉԼՈՒԽ ԶՄԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ Ք. Հ. I ԳԱՐՈՒՄ: ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԱՐՔԱՅԱՏՈՎՄԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ԳԱՀԻՆ (Ռուսին Մանասերյան)..... 424

1. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 1-54 ԹԹ. 424

2. ՀՈՒՍԵԱ-ՊԱՐԹԵՎԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ (54-63 ԹԹ.): ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ԱՐՔԱՅԱՏՈՎՄԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 434

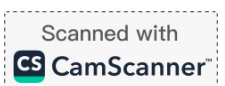
ՉԼՈՒԽ ԶՄԱՆԵՐԵԶԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ II-III ԳԳ. (Ռուսին Մանասերյան) 444

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀՈՒՍԵԱ-ՊԱՐԹԵՎԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ 114-217 ԹԹ. 444

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՒՍԵԱ-ՊԱՐՄԿԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆԸ (227-298 ԹԹ.): ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐԻ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ ՏՐԴԱՏ Գ-Ի ՕՐՈՔ 451

3. ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ-ԳԱՂԱՓԱՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԳԻՐԸ ԵՎ ԳՐԱ ԼՈՒԾՈՒՄԸ ՏՐԴԱՏ Գ-Ի ԿՈՂՄԻՑ 466

ՉՈՒՅՆ ԸՍՏԵՉՈՐՍԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ Ք. Ա. II – Ք. Հ. III ԴԴ. 475

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ–ՏԻՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ (Ռուբեն Մանասերյան) 475

2. ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ՏԱՐԱԾՔԸ I-II ԴԴ. (Սուրեն Երևնյան) 489

3. ՍՈՅԻԱԼ–ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ 493

ա. Գյուղատնտեսությունը և արհեստները (Հայկ Հակոբյան, Ժորես Խաչատրյան) 493

բ. Հայաստանի քաղաքները Արտաշեսյանների օրոք
(Գագիկ Սարգսյան, Ռուբեն Մանասերյան) 508

գ. Առևտուրը (Հայկ Հակոբյան) 513

դ. Դրամական շրջանառությունը (Անահիտ Մուշեղյան) 523

ՉՈՒՅՆ ԸՍՏԵՉԻՆՊԵՐՈՐԳ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ 543

1. ՔԱՎԱՔԱՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
(Դավիթ Քերթմանյան, Ալեքսանդր Սահինյան) 543

2. ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏ (Հասմիկ Մարգարյան) 562

3. ՀՈԳԵՎՈՐ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ 575

ա. Հավատալիքները և պաշտամունքը (Գոհար Վարդումյան) 575

բ. Միհրականությունը Կոմմագենեում (Երվանդ Մարգարյան) 598

գ. Վիպական շարքը (Բաբկեն Առաքելյան, Գոհար Վարդումյան) 602

դ. Թատրոնը (Հենրիկ Հովհաննիսյան) 613

ե. Նախաքրիստոնեական շրջանի հայ երաժշտական մշակույթը (Մհեր Նալոյան) 617

ԱՆՎԱՆԱՅԱՆԿ 624

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ (Վահե Սարգսյան) 656

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ I

Հին դարեր

(Հին քարի դար — ք. հ. III դար)

Գ Ի Բ Բ Ե Բ Կ Բ Ո Ր Դ

(ք. ա. IX դարի կեսեր — ք. հ. III դար)

Հրատարակչության տնօրեն՝	Էմին Մկրտչյան
Տեխնիկական խմբագիր՝	Նվարդ Փարսադանյան
Համակարգչային ձևավորումը և նկարների համակարգչային մշակումը՝	Գոհար Գրիգորյանի
խմբագիր և սրբագրիչ՝	Նվարդ Փարսադանյան

Նկարները տրամադրել է
ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտը

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 70 x 100 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Եավալը՝ 44 տալ. մամուլ + 1,5 տալ. մամուլ ներդիր: Տառատեսակը՝ Grqee Nor
Պատվեր՝ ՀՀԳԱԱ «ՊԻ-ԾՅԱԵԶԲ-14/1»
Տպաբանակը՝ 4000

«ԶԱՆԳԱԿ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+374 10) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak